

O'ZBEKISTONDA EHTIYOJMAND AHOLINI KAMBAG'ALLIKDAN
CHIQRISH YO'LLARI

Lukiyev Tolmos

SamDAQU.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17926674>

Kirish. Kambag'allikni qisqartirishda ko'plab mamlakatlar ijobiy natijalarga erishgan bo'lsa-da, hali ham kambag'allik darajasi jahon hamjamiyati uchun jiddiy muammo bo'lib qolmoqda. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, "mutlaq kambag'allikda yashovchi dunyo aholisining ulushi 1990-yildagi 36% dan 2022-yilga kelib 9.2% ga taxminan 689 million kishigacha qisqardi"¹.

Bu raqamlar kambag'allikni qisqartirishdagi sezilarli yutuqlarni aks ettirsa-da, xozirda dunyo aholisining har 10 nafaridan 1 nafari kunlik minimal ehtiyojlarini ta'minlay olmay hali ham o'ta nochor sharoitlarda yashamoqda. Shu bois, mazkur muammoni hal qilish uchun yanada samarali chora-tadbirlar ishlab chiqish va ularni izchil amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kambag'allik muammosi faqat moddiy yetishmovchilik bilan cheklanib qolmay, insonning ta'lim, sog'liqni saqlash va mehnat bozorida imkoniyatlarini cheklaydi, shuningdek, ijtimoiy adolatga erishish yo'lida to'siq bo'ladi. Shuning uchun ushbu muammoni hal etish ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash va kelajak avlod uchun mustahkam poydevor yaratishning asosiy sharti hisoblanadi.

Mamlakatimizda oxirgi yillarda ijtimoiy himoya, aholi bandligini ta'minlash, kasb-hunarga o'rgatish va inson kapitalini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar kambag'allikni qisqartirish yo'lidagi muhim qadamlar sifatida katta ahamiyat kasb etmoqda.

Biroq, mazkur jarayon ko'pqirrali va tizimli yondashuvni talab etadi. Kambag'allikni kamaytirish uchun faqat davlat dasturlari emas, balki jamoatchilikning faol ishtiroki, xususi sektorning qo'llab-quvvatlovi va xalqaro tajribalardan samarali foydalanish ham zarur.

Muammo o'rganilganlik darajasi. Kambag'allik muammosi antik va o'rta asrlarda yashab ijod qilgan mutafakkirlar asarlarida ham atroflicha ko'rib chiqilgan. Jumladan, islom dinining muqaddas manbalari Qur'oni Karim va Hadisi shariflarda, Abu Nasr Forobiy, Yusuf Xos Xojib, Amir Temur, Alisher Navoiy² asarlarida kambag'allik paydo bo'lishining asosiy sabablari, undan qutulish yo'llari bayon qilingan.

Kambag'allik muammosi ko'plab horijiy va mahalliy mualliflar tomonidan sotsiologik va iqtisodiy nuqtai nazardan o'rganilgan. Sotsiolog olimlardan G.Spenser G.Zimmel, J.Xomans, T.Parsons, M.Veber, E.Dyurkgeym, R.Merton, F.Tyonnis, N.Smelzer, P.Sorokin, O.Lyuislarning fundamental asarlarida kambag'allik muammosining ijtimoiy jihatlarini yoritilgan.

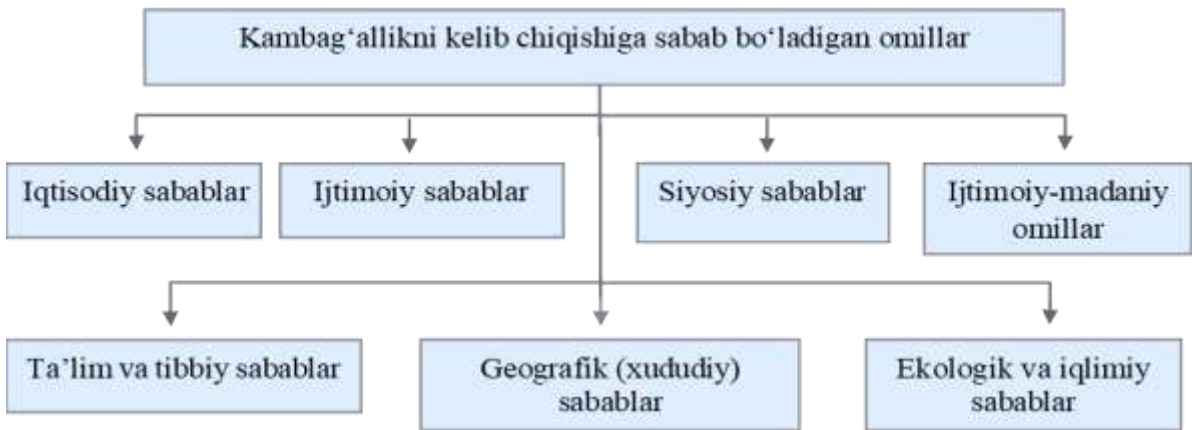
Tahlil. Mamlakatimiz Prezidenti Sh.Mirziyoyev kambag'allik muammosini "... insonning hayoti davomida tanlov va imkoniyatlarga ega bo'lmasligi, jamiyatda to'laqonli ishtirok etish uchun to'siqlarning mavjudligi, bundan tashqari, oilani boqishi va kiyintirishi, ta'lim olishi yoki kasalxonada davolanishi, biror sohada faoliyat yuritishi yoki daromad olishga imkon beradigan

¹ <https://socialincome.org/en/int/world-poverty-statistics-2024>

² Qarang: Bu va keyingi ko'rsatilgan mualliflarning ishlari dissertatsiyaning "Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati"da ko'rsatilgan.

mehnat bilan ta'minlash imkoniyatlari yetishmasligi hamda kredit olish imkoniyatining cheklanganligida namoyon bo'ladi"³ – deb ta'riflaydilar.

Kambag'allik fenomeni murakkab, keng qamrovli bo'lib, inson va ijtimoiy xulq-atvorning juda ko'p o'lchovlarini qamrab oladi. Odamlarga tegishli deyarli har qanday nazariyani kambag'allik tushunchasining bir qismi sifatida qarashimiz mumkin. Kambag'allikning kelib chiqishi iqtisodiy va noiqtisodiy omillar, bandlik, daromad darajasi, oilaning katta-kichikligi, ta'lim hamda salomatlik holati bilan bog'liq.

1-rasm. Kambag'allikning paydo bo'lishiga sabab bo'ladigan asosiy omillar.

Kambag'allikning sabablari hudud, mintqa va mamlakatlar bilan solishtirganda global darajada farq qilishi mumkin. Biroq, bu sabablar orasida umumiylik mavjud. Bu sabablarni tushunishda iqtisodiy, ijtimoiy, tarixiy, geografik, ekologik omillar hisobga olinishi kerak.

“Kambag'allik kelib chiqish sabablari haqidagi keng tarqalgan nazariyalarda individualistik va strukturaviy qarashlar ustunlik qiladi”⁴.

Hozirda dunyo mamlakatlarida kambag'allikni daromad va iste'molga asoslangan me'yorlar bilan birgalikda ko'p o'lchovli indeksdan foydalanish zarurligi keng e'tirof etilmoqda.

Dunyo amaliyotida kambag'allikni baholashda asosan uchta o'lchovdan, ya'ni mutlaq, nisbiy va sub'yektiv kambag'allik konsepsiyasidan keng foydalaniladi.

Mutlaq kambag'allik insonning asosiy ehtiyojlaridan, jumladan, oziq-ovqat, toza ichimlik suvi, sanitariya inshootlari, ta'lim, sog'liqni saqlash, uy-joyga bo'lgan ehtiyoji qondirilmasligi bilan tavsiflanadi. Mutlaq o'lchovning namunasi BMT va Jahon Bankining “kuniga 1,90 dollar xalqaro kambag'allik (xarid qobiliyati pariteti PPP) chegarasidir. 2015-yil oktabr oyida Jahon banki Xalqaro kambag'allik chegarasining kunlik sarfini 2011 yilda belgilangan 1,90 AQSH dollari o'zgarishsiz qoldirdi”⁵. “2017 yilgi xarid qobiliyati paritetlari (PPP) bo'yicha jahon narxlarining yangi hisob-kitoblari qabul qilindi va bu miqdor 2,15 AQSH dollariga oshdi”⁶.

Ammo Jahon banki tomonidan aksariyat hollarda xamon kunlik sarf-xarajat chegarasi sifatida 1,90 AQSH dollari miqdori qo'llanilmoqda.

³ Qarang: Мирзиёев Ш.М. *Янги Ўзбекистон стратегияси*. – Тошкент: “O'zbekiston” nashriyoti, 2021. – Б.436.

⁴ Niemelä, M. (2008). Perceptions of the Causes of Poverty in Finland. *Acta Sociologica*, 51(1), 23–40.

⁵ Qarang: “World Bank”. The World Bank. Retrieved 17 June 2019.

⁶ Qarang: World Bank Group, 2018. Poverty and shared prosperity 2022 piecing together poverty puzzle. Washington DC: World Bank Group.

Demak, mutlaq kambagʻallik oʻlchovlari daromadni oziq-ovqat, kiyim-kechak va boshpana kabi asosiy ehtiyojlarni qondirish uchun zarur boʻlgan miqdor bilan, nisbiy kambagʻallik insonning yashash darajasining minimal darajasiga, xuddi shu vaqt va makondagi boshqa odamlarning turmush darajasi bilan solishtirish orqali, subʻyektiv kambagʻallik esa maqbul turmush darajasi uchun zarur boʻlgan resurslarni yetarliligi bilan oʻlchanadi.

Hozirgi vaqtda minimal isteʼmol xarajatlari orqali kambagʻallikni oʻlchash yetarli emasligi, oʻlchovlarda taʼlim va sogʻliqni saqlash parametrlarini hisobga olish kerakligi keng eʼtirof etilmoqda. Taʼlim va sogʻlikni saqlash kabi inson kapitalini toʻplashga qaratilgan omillar, daromadlar tengsizligini yoʻqotish orqali iqtisodiy oʻsishni taʼminlash hamda kambagʻallikni qisqartirishga xizmat qiladi.

1-Jadval.

Jahon bankining “inson kapitali indeksi” boʻyicha Oʻzbekiston koʻrsatkichlari (2020)

Mamlakat nomi	5 yoshgacha omon qolish ehtimoli	Kutilayotgan maktab yillari	Voyaga yetganlarning omon qolish darajasi	Inson kapitali indeksi 2020 (pastki chegara)	Inson kapitali indeksi 2020	Inson kapitali indeksi 2020 (yuqori chegara)
Oʻzbekiston	0,98	12,0	0,87	0,60	0,62	0,64

Maʼlumki, dunyo davlatlarida kambagʻallikni qisqartirishga qaratilgan salmoqli tajriba toʻplangan. Kambagʻallikni qisqartirishda Osiyo mamlakatlari qishloq xoʻjaligi, hunarmadchilik va kasanachilikni rivojlantirishga katta etibor qaratgan boʻlsa, rivojlangan gʻarb mamlakatlari esa toʻgʻridan-toʻgʻri aholi moddiy hamda ijtimoiy qoʻllab-quvvatlash yoʻlidan borgan. Shu maʼnoda, **jahon mamlakatlarining kambagʻallikka qarshi kurashishning eng yaxshi tajribalarini oʻrganish va mahalliy sharoitlarga moslashtirish muammoni bartaraf etishga samarali yordam beradi.** Ayni paytda, Xitoy va Hindiston kabi davlatlarning qashshoqlikka qarshi kurashdagi muvaffaqiyatli tajribasi butun dunyo uchun ilhom manbai boʻlib xizmat qilmoqda.

Masalan, “Xitoy 40 yil ichida 800 milliondan ortiq insonni qashshoqlikdan chiqargan, bu esa dunyodagi umumiy qashshoqlikning 70 foizgacha qisqarishiga hissa qoʻshgan”⁷. Bunda infratuzilmani yaxshilash, ijtimoiy dasturlarni rivojlantirish, taʼlim va sogʻliqni saqlash sohasini qoʻllab-quvvatlash kabi omillar hal qiluvchi rol oʻynagan.

Mamlakatimizda minimal isteʼmol xarajatlari (MIX) Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 27 avgustda qabul qilingan Nizomiga asosan amalga oshiriladi⁸. Ushbu Nizomda aholining real isteʼmol xarajatlari, xususiyatlari va tarkibidan kelib chiqib, aholining minimal isteʼmol xarajatlari qiymati va kambagʻallik chegarasini hisoblash tartibini belgilab berilgan. 2021 yildan boshlab respublikada kambagʻallikning milliy darajasi Statistika agentligi tomonidan oʻtkazilgan uy xoʻjaliklari kuzatuvlari natijalarida oʻrnatilgan minimal isteʼmol xarajatlari asosida hisoblanib

⁷ World Bank and Development Research Center of the State Council, the People’s Republic of China. Four decades of poverty reduction in China: Drivers, insights for the world, and the way ahead. – 2022.

⁸ Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 27 августдаги “Аҳолининг минимал истеъмол харажатлари қиймати ва камбағаллик чегарасини ҳисоблаш тартиби тўғрисида”ги Низом. <https://lex.uz/docs/5606697>

kelmoqda. Ushbu mezonga ko‘ra, “2021 yilda kambag‘allik 17 foizni, 2022 yilda esa 14,1 foizni tashkil qildi. 2023 yilda kambag‘al oilalar soni 1307,8 mingni tashkil qilgan bo‘lsa, yil yakunida kambag‘allik darajasi 3,1 foizga qisqarib kambag‘allik darajasi **11,0 foizni tashkil qildi**”⁹. (3-rasmga qarang)

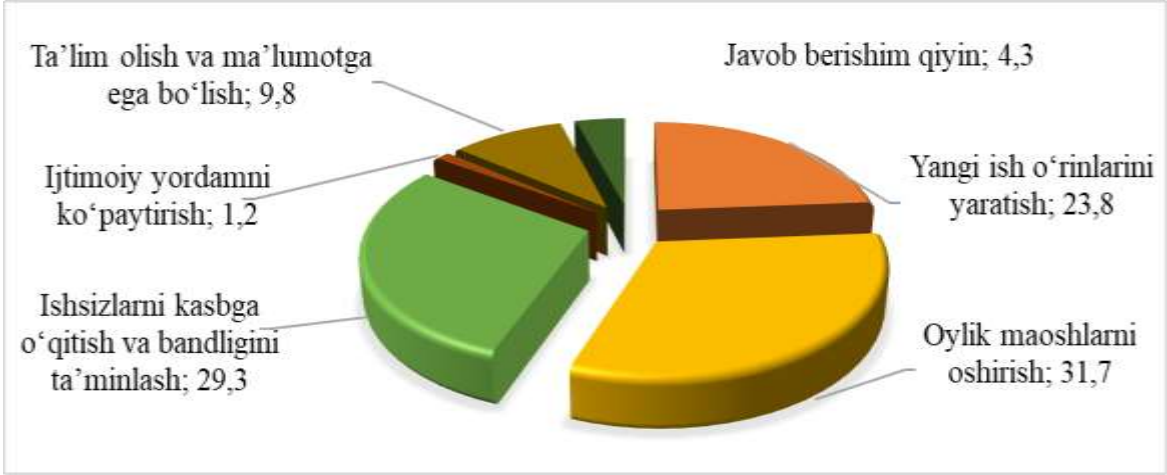
Cv dfnw3`

2-rasm. O‘zbekistonda kam ta‘minlangan aholi ulushi va kambag‘allik darajasi.

2021 yil uchun hisoblangan kishi boshiga bir oylik minimal iste‘mol xarajatlarning miqdori 440 ming so‘m, 2022 yildagi 498 ming so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2023 yilda bu miqdor 13,2 foizga oshib, 568 ming so‘mni tashkil etdi.¹⁰ 2024 yilning yanvarida esa 568 ming so‘mdan 621 ming so‘mga oshirildi. “2024 yilning 1 mayidan boshlab minimal iste‘mol xarajatlari 648 ming so‘m miqdorida belgilandi”¹¹.

Shuni alohida ta‘kidlash kerakki, mamlatimizda kambag‘allikning paydo bo‘lish sabab va omillari turlicha ekanligi uni qisqartirishni yagona dastur orqari amalga oshirish imkoniyatini cheklaydi. Shu tufayli kambag‘allikni qisqartirishda uning kelib chiqish sabablari va xususiyatlari inobatga olinib, turlicha dasturlarni amalga oshirish samarali natija beradi.

Kambag‘allikdan qutulish uchun qaysi vositalar ko‘proq yordam berishi so‘ralganda respondentlarning 31,7 foizi “oylik maoshlarni oshirish orqali”, 29,3 foizi “ishsizlarni kasbga o‘qitish va bandligini ta‘minlash orqali”, 23,8 foizi “yangi ish o‘rinlarini yaratish orqali”, 9,8 foizi “ta‘lim olish va ma‘lumotga ega bo‘lish orqali”, 1,2 foizi “ijtimoiy yordamni ko‘paytirish, nochor va zaif qatlamning himoyasini kuchaytirish” kambag‘allikni qisqartirishga yordam beradi, degan javoblarni bergan, 4,3 foizi javob berishni istamagan. Shuningdek, “korruptsiya, tanish-bilishchilik kabi illatlar bo‘lmaganda, balki hammada yaxshi daromad olish imkoni bo‘lar edi va kambag‘allar soni kamayardi”, “nogironlar, nochor va ehtiyojmandlardan tashqari hech kimga moddiy va ijtimoiy yordam berilmasligi kerak” kabi izohlar bildirgan (5-rasmga qarang).

5-rasm. Odamlarning kambag‘allikdan qutulishiga yordam beradigan vositalar
O‘tkazilgan tadqiqot natijalari quyidagi xulosaga kelishga imkon beradi:

⁹ Ўзбекистонда камбағаллик даражаси 11 фоизга қисқарди // <https://gov.uz/uz/bv/news/view/5337/>

¹⁰ Qarang: gazeta.uz сайти. <https://www.gazeta.uz/uz/2023/07/18/min-cost/>

¹¹ Qarang: <https://gov.uz/uz/pj/news/view/10818>

1. So‘rovda qatnashganlarning 25.6%i ishsiz (uy bekalarini (6,7%) qo‘shib hisoblansa ishsizlik 32,3%ni tashkil etadi), bu yuqori ishsizlik darajasiga ishora qiladi. Yangi ish o‘rinlarini yaratish va mavjudlarini rag‘batlantirish choralarini ko‘rish lozim. Bu borada qishloq xo‘jaligi, sanoat, qurilish, savdo va xizmat ko‘rsatish sohalaridagi ish o‘rinlari aholini ish bilan ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

2. 35,3 % respondentlarning oylik daromadlari barcha xarajatlarini qoplash uchun yetarli emas, 16,4% ining daromadi faqat asosiy iste‘mol xarajatlari uchun yetadi. Bu esa kambag‘allik darajasini tasvirlashda muhim omillardan biri hisoblanadi. Ba‘zi ish bilan band odamlarning ishlab topayotgan daromadlari ehtiyojlarini qondirishga etmaydi. Bu holat past mahsuldorlik va kam maoshli ish joylariga bog‘liqdir. Bunday sharoitlar kambag‘allikni surunkali shaklga aylantiradi.

3. Kambag‘allikning sub’yektiv baholaridan kelib chiqqan holda, respondentlarning 40.7%i o‘zlarini “o‘rtacha” moddiy holatda deb hisoblashsa, 8.5%i o‘zlarini kambag‘al deb baholagan. Ammo daromad darajalari va ijtimoiy imkoniyatlar bo‘yicha olingan javoblar masalani boshqacha ta‘riflaydi. Taqqoslash uchun olingan javoblarda ishsizlik 25.6%ni, oylik daromadlari ehtiyojlarini qoplash uchun yetmaydiganlar ulushi 35,3% ni tashkil qilgan. Bu holat kambag‘allikni ijtimoiy stigma sifatida qabul qilinishi sababli odamlar uni tan olishdan qochadi, degan xulosaga kelishimizga asos bo‘ladi.

4. Kambag‘allik paydo bo‘lishining asosiy sabablari sifatida ishsizlik va ishlash uchun imkoniyatning yo‘qligi (34,8%) hamda dangasalik va loqaydlik (12,2%) ko‘rsatilgan. Bundan tashqari, ta‘lim va malaka omillari (39,6%) muvaffaqiyatga erishishda muhim ahamiyatga ega deb baholangan.

5. Kambag‘allikni qisqartirish bo‘yicha olib borilgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, respondentlarning 31,7 foizi yangi ish o‘rinlari yaratish va aholi bandligini ta‘minlashni, 29,3 foizi esa ishsizlarni kasb-hunarga o‘qitishni asosiy vositalar sifatida ko‘rsatgan. Shuningdek, ta‘limga sarmoya kiritish ham kambag‘allikni kamaytirishga yordam beruvchi muhim omillardan biri sifatida baholangan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. Мирзиёев Ш.М. *Янги Ўзбекистон стратегияси*. – Тошкент: “O‘zbekiston” нашриёти, 2021. – Б.436.
2. Niemelä, M. (2008). Perceptions of the Causes of Poverty in Finland. *Acta Sociologica*, 51(1), 23–40.
3. World Bank and Development Research Center of the State Council, the People’s Republic of China. Four decades of poverty reduction in China: Drivers, insights for the world, and the way ahead. – 2022.
4. Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 27 августдаги “Аҳолининг минимал истеъмол харажатлари қиймати ва камбағаллик чегарасини ҳисоблаш тартиби тўғрисида”ги Низом. <https://lex.uz/docs/5606697>